

ВІДГУК ОФІЦІЙНОГО ОПОНЕНТА

на дисертаційну роботу **Харитоненка Романа Андрійовича** на тему: «**Оцінка впливу деградаційних процесів на продуктивність сільськогосподарських земель на регіональному рівні**», подану до захисту на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.06 – економіка природокористування та охорони навколишнього середовища

1. Актуальність теми дослідження.

Протягом останніх років у більшості сільськогосподарських підприємств роботи з охорони земель, підвищення їх родючості зведено до мінімуму, або проводяться ситуативно чи не проводяться взагалі. Як наслідок, використання земельних ресурсів без проведення відновлюваних, компенсаційних заходів призводить до розвитку деградаційних процесів ґрунтового покриву, втрати продуктивних властивостей ґрунтів та створює загрозу зменшення виробництва сільськогосподарської продукції і відповідно – продовольчої безпеки країни. Ситуація ускладнюється тим, що в разі неприйняття кардинальних заходів щодо відновлювання робіт з охорони ґрунтів, то процеси їх деградації можуть стати незворотними.

Прояв деградаційних процесів є одним із чинників, який суттєво гальмує розвиток аграрного сектора економіки країни. Істотною причиною їх прискорення є різке зменшенням державних асигнувань на проекти землеустрою щодо консервації деградованих і малопродуктивних земель та здійснення будівництва (реконструкції) протиерозійних гідротехнічних споруд, охорони та раціонального використання земельних ресурсів. Окрім того, у

процесі здійснення земельної реформи в Україні було роздержавлено і передано у приватну власність понад 5 млн га орних земель, які за властивістю ґрунтового покриву є орнонепридатними, тобто деградованими або малопродуктивними, використання яких в економічному відношенні є збитковим, а в екологічному – шкідливим, що негативно впливає на довкілля. Тож деградаційні процеси можна вважати одним з основних стримуючих чинників розвитку аграрного сектора економіки країни.

Поряд з тим, жага отримання максимального економічного ефекту на сільськогосподарських землях призводить до нехтування аграріями екологічних наслідків свого господарювання на цих територіях. Тому основним завданням оптимального використання земельних ресурсів є процес їх територіальної організації, за якого необхідний найефективніший варіант для отримання найбільшого продуктивного потенціалу земель сільськогосподарського призначення.

Усе вище зазначене визначає необхідність поглиблених наукових досліджень, спрямованих на обґрунтування теоретико-методичних підходів та практичних рекомендацій щодо оцінки впливу деградаційних процесів на продуктивність орних земель, що засвідчує актуальність теми дисертаційного дослідження Р. А. Харитоненка.

2. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій сформульованих у дисертації

Тема досліджується ґрунтовно і всебічно. В процесі дослідження була використана сукупність теоретичних принципів, категорій, наукового інструментарію та методичних підходів до визначення впливу деградаційних процесів на продуктивність сільськогосподарських земель в розрізі регіонів. В роботі автором використано широкий спектр сучасних методів, які дали змогу досягти основної мети дослідження, оброблено значні масиви економіко-статистичної інформації та матеріалів. Результати дослідження апробовані на

науково-практичних конференціях і опубліковані у наукових фахових виданнях.

Обґрунтованість результатів дослідження підтверджується глибоким аналізом фундаментальних розвідок вітчизняних та зарубіжних авторів з теоретичних основ використання та охорони сільськогосподарських земель, проблем їх деградації, а також оцінювання продуктивного потенціалу орних земель. Коректна постановка наукових завдань супроводжується адекватністю методів їх вирішення. Зокрема, у першому розділі дисертаційного дослідження ґрунтовний аналіз особливостей виникнення агроформувань, проблем їх розвитку в контексті здійснення земельної реформи та економічних перетворень в країні, а також нормативно-правового забезпечення у сфері земельних відносин дозволив автору виявити низку еколого-економічних причин зменшення продуктивності орних земель (пп. 1.1 та 1.2). Завдяки визначенню основних аспектів оцінювання продуктивного потенціалу орних земель, а також розкриттю у цьому контексті складових, які формують максимальний економічний ефект від сільськогосподарського землекористування, автором запропоновано економічну сутність поняття «продуктивний потенціал сільськогосподарських земель», представлено схему його формування, а також наголошено, що оцінювання продуктивного потенціалу території є основою визначення вихідних даних економіко-математичної моделі та трендових розрахунків за покращення або зменшення певних комплексних чи модифікаційних ознак стану майбутнього об'єкта дослідження (пп. 1.3).

На основі здійсненого соціо-еколого-економічного аналізу сучасного стану орних земель, а також дослідження прояву деградаційних процесів на цих землях, автором означено низку відмінностей пропонованих у науковій літературі підходів до оцінювання земель, оцінено стан сільськогосподарського землекористування у межах досліджуваної території Лісостепової зони Правобережної провінції Київської області, а також наголошено про відсутність чіткої державної програми розвитку сільського господарства та його окремих

галузей по об'єкту дослідження (пп. 2.1). Комплексний підхід дозволив автору класифікувати деградаційні процеси та, за допомогою порівняльного методу та методу статистичного аналізу, – виявити їх вплив на орних землях; також наголошено на необхідності створення єдиної системи моніторингу та впровадженні економічних стимулів і гарантій для сільськогосподарських виробників щодо дотримання систем сівозмін, вжиття заходів із охорони та відновлення продуктивності земель (пп. 2.2). При оцінюванні природно-сільськогосподарського потенціалу на основі систем районування на локальному рівні, автором здійснено оптимізацію використання площ сільгоспугідь шляхом виведення із обробітку ґрунтів, які піддані ерозійним процесам, а також представлено низку схем корегування в межах визначених природно-сільськогосподарських районів, що дасть змогу досягти еколого-економічного балансу регіонів для формування екологічно сталих агроландшафтів (пп. 2.3).

В роботі застосовано економіко-математичне моделювання для оптимізації використання орних земель із проявом деградаційних процесів в результаті чого автором запропоновано алгоритм обчислення оцінки продуктивності використання орних земель з урахуванням чинників водної ерозії, балансу поживних речовин, еколого-агрохімічної оцінки та урожайності зернових культур, та в підсумку удосконалено підходи до визначення продуктивних площ орних земель на регіональному рівні, що дозволить оптимізувати структуру продуктивних площ та їх екологобезпечне використання. У межах запропонованих підходів автором здійснено розрахунок оптимізації використання орних земель та з'ясовано, що у складі ріллі повинно залишитись 541 218,53 га, що відповідає 41 % розораності в Лісостеповій зоні Правобережній провінції Київської області. Окрім того, запропоновано виведення із обробітку малопродуктивних орних земель, що дасть можливість досягнути розораності на рівні 41 % та відповідатиме науково-обґрунтованому рівню розораності й раціональному природокористуванню (пп. 3.1). У ході обґрунтування заходів щодо мінімізації прояву деградаційних процесів на

локальному рівні для підвищення продуктивності орних земель, автором аргументовано, що для зменшення прояву водної ерозії на ерозійнонебезпечних орних ділянках, необхідно вивести їх із обробітку та створити трав'яні чи фільтраційні багаторічні смуги. Такі ділянки під трав'яними смугами можуть виконувати функцію екологічних коридорів та стати ареалами проживання для дикої природи. В процесі апробації автором запропоновано комплекс агротехнічних заходів локального рівня на середньострокову перспективу, який дозволить збільшити урожайність зернових культур на 22 % (пп. 3.2).

Проведені дослідження дозволяють розвинути методичні засади оцінки і прогнозу продуктивного потенціалу земель сільськогосподарського призначення, даючи можливість представити прогнозні пропозиції щодо використання орних земель залежно від прояву інтенсивності впливу водної ерозії на них, балансу поживних речовин та приросту урожаю у середньостроковій перспективі та розрахувати оптимальний варіант використання орних земель. Тому автором здійснено прогнозний розрахунок на середньострокову перспективу (10 років) при різній інтенсивності реалізації заходів, спрямованих на збільшення продуктивності орних земель, а також визначено мінімальну (існуючу) та максимальну можливість збільшення врожаю зернових культур. Так, за існуючої тенденції використання орних земель, урожайність зернових зросте з 53,5 до 58,4 ц/га, а рівень рентабельності при цьому збільшиться на 10 %. Тоді як максимальний показник, за умови реалізації всіх ґрунтоохоронних заходів, збільшить урожайність зернових з 53,5 до 82,5 ц/га (рентабельність – на 18 %). Таким чином, зазначає автор, урожайність зернових культур відповідатиме показникам розвинених країн Заходу (пп. 3.3).

Аналіз змісту дисертації та опублікованих праць дає право стверджувати про достатню аргументованість та обґрунтованість сформульованих автором висновків та пропозицій. Матеріал викладено в логічній послідовності з використанням сучасних методів економічних досліджень. Основні наукові

положення, висновки і практичні рекомендації, викладені в дисертації, є достатньою мірою обґрунтованими, логічними і послідовними.

3. Достовірність результатів і новизна досліджень.

Достовірність висновків і рекомендацій, сформульованих в дисертації та авторефераті, базується на науковій методології і застосуванні сучасних прийомів проведення досліджень. Зміст дисертаційної роботи відображає її основні положення відповідно до структурної побудови та логічної схеми викладення матеріалу. Дослідження відповідають офіційним матеріалам статистики, державних органів влади та літературним джерелам. Дисертаційне дослідження виконане в межах науково-дослідних робіт Національного університету біоресурсів і природокористування України, зокрема: «Наукові засади вирішення проблем землеустрою сільських територій на основі геоінформаційно-картографічного моделювання параметрів землекористування», а також відповідно до основних напрямів державної політики України в галузі охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів та гарантування екологічної безпеки.

Наукова новизна дисертаційного дослідження Р. А. Харитоненка полягає в отриманні нових та доопрацюванні існуючих теоретико-методичних та практичних положень щодо оцінки впливу деградаційних процесів на продуктивність орних земель на регіональному рівні. Зокрема автором удосконалено: алгоритм обчислення оцінки продуктивності використання орних земель з урахуванням чинників водної ерозії, балансу поживних речовин, еколого-агрохімічної оцінки та урожайності зернових культур, що дозволить оцінити ефективність використання орних земель (пп. 3.1); методичні засади оцінки і прогнозу продуктивного потенціалу земель сільськогосподарського призначення, які базуються на системі показників якісної характеристики ґрунтів, впливу агротехнологій та інтенсивності прояву деградаційних процесів на орних землях при ефективному плануванні та використанні

сільськогосподарського землекористування (пп. 2.1; 3.3); підходи до визначення продуктивних площ орних земель на регіональному рівні, які враховують показники балу еколого-агрохімічної оцінки якості ґрунтів, коефіцієнти приросту врожаю, впливу водної ерозії та балансу поживних речовин (пп. 2.3; 3.1).

В роботі також визначено економічну сутність поняття «продуктивний потенціал сільськогосподарських земель» (пп. 1.3). Запропоновано комплекс агротехнічних заходів для зменшення прояву водної ерозії на ерозійно-небезпечних орних ділянках шляхом формування трав'яних і фільтраційних смуг на них (пп. 3.2). Обґрунтовано прогностичні пропозиції щодо використання орних земель залежно від прояву інтенсивності впливу водної ерозії на них, балансу поживних речовин та приросту урожаю у середньостроковій перспективі та розрахунку оптимального варіанту використання орних земель (пп. 3.3). Поглиблено теоретико-методичні засади формування сільськогосподарського землекористування, які полягають у запровадженні мінімального обробітку ерозійно-небезпечних ділянок, економічних та управлінських заходів з охорони земель (пп. 1.2; 1.3; 2.1).

4. Повнота викладу висновків в опублікованих роботах.

Результати дисертаційного дослідження апробовано на 10 наукових конференціях. Основні наукові положення, висновки і рекомендації, а також відповідні елементи новизни з достатньою повнотою знайшли відображення у 17 наукових працях, 7 із яких – у наукових фахових виданнях.

5. Практичне значення і впровадження результатів дослідження.

Головні положення дослідження доведені до рівня конкретних рекомендацій, спрямованих на реалізацію ефективної оцінки впливу деградаційних процесів на продуктивність орних земель. Основні результати дисертаційного дослідження прийнято до практичного застосування, що підтверджено актами про впровадження, наданих Державною установою

«Інститут охорони ґрунтів України», а також ТОВ Агрокомплекс «Узин». Теоретико-методичні результати дисертаційного дослідження впроваджені в навчальному процесі Національного університету біоресурсів і природокористування України при викладанні дисципліни «Прогнозування використання земель» кафедри управління земельними ресурсами факультету землевпорядкування.

6. Оцінка оформлення дисертації та змісту автореферату.

Дисертація та автореферат оформлені згідно з вимогами МОН України. Дисертаційна робота структурно складається з вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Зміст автореферату повністю ідентичний основним положенням дисертації. Висновки дисертаційної роботи є аргументованими і витікають з результатів проведених досліджень. Сформульовані автором пропозиції є змістовними.

7. Дискусійні положення та зауваження по роботі.

В цілому позитивно оцінюючи дисертаційну роботу Р. А. Харитоненка слід відмітити певні дискусійні положення і побажання:

1. У пп. 1.1 та 1.2 йдеться про необхідність розроблення на законодавчому рівні нових або вдосконалення чинних законодавчих актів, пов'язаних із охороною ґрунтів та збереженням їх родючості, що, на думку автора роботи, дасть змогу покращити контроль за раціональним та ефективним використанням сільськогосподарських земель. Окрім того, у пп. 2.2 дисертаційного дослідження автор декларує про вагомість та необхідність реалізації державної політики у вирішенні проблеми деградації сільськогосподарських земель. Поряд з тим, на нашу думку, у третьому розділі дисертації не знайшли належного відображення механізми державного регулювання та державної підтримки у сфері реалізації земельних відносин, зокрема в частині удосконалення відповідного інструментально-методичного наповнення.

2. У пп. 1.2 дисертаційного дослідження автор констатує про відміну у Земельному кодексі (з середини лютого 2015 р.) ч. 4 ст. 22 про обов'язковість проектів землеустрою щодо сівозмін та зазначає про створення у цьому зв'язку прецеденту виснаження ґрунтів, зниження якісних та кількісних показників вирощеної сільськогосподарської продукції, не наголошуючи при цьому на будь-яких пропозиціях. Тоді як у висновках до першого розділу на стор. 82 автор декларує, що ним запропоновано на законодавчому рівні в ст. 22 ч. 4 Земельного кодексу України відновити обов'язковість розроблення проектів землеустрою щодо еколого-економічного обґрунтування сівозмін та впорядкування угідь як основи екологічного землекористування. Тому така редакція, на нашу думку, є дещо некоректною.

3. У пп. 1.3 на рис. 1.8 автором представлено схему продуктивного потенціалу сільськогосподарських земель, яка, на наш погляд, вбачається дещо важкою для сприйняття в площині представлених на ній взаємозв'язків.

4. У теоретичній частині дисертаційної роботи (розділ 1) поряд із глибоким та вичерпним обґрунтуванням законодавчої бази у сфері земельних відносин, етапів реалізації земельної реформи та відповідних економічних перетворень, понять та основних показників оцінювання продуктивного потенціалу території, на наш погляд, ширшого та ґрунтовнішого наповнення потребують теоретичні засади розвитку деградаційних процесів, а також їх впливу на якісний стан сільськогосподарських земель та їх продуктивність.

5. У другому розділі дисертаційної роботи автор наголошує на необхідності удосконалення на законодавчому рівні системи дієвих покарань сільськогосподарських землекористувачів, діяльність яких призводить до виснажливого використання продуктивності орних земель та їх забруднення; а також пропонує здійснювати стимулювання землекористувачів економічними пільгами у процесі реалізації ними довготривалих заходів щодо збереження родючості ґрунтів. Поряд з цим, на нашу думку, варто було репрезентувати таку систему стимулів і покарань та розкрити можливі механізми її реалізації,

що істотно розширило б теоретико-прикладні аспекти дисертаційного дослідження.

6. Дисертаційна робота значно б збагатилася за умови, якби автор дещо ґрунтовніше розкрив економічні ефекти у контексті досліджуваної проблематики, зокрема визначених складових (продуктивності та потенціалу), що формують максимальний економічний ефект від сільськогосподарського землекористування.

7. Перевірка повноти викладених основних наукових результатів в опублікованих роботах здобувача була б більш зручною, якби після висновків до розділів були зазначені номери публікацій згідно зі списком використаних джерел (наприклад, в такій редакції: «Основні наукові результати розділу опубліковані у працях автора [.....]»).

В цілому викладені вище зауваження відображають суб'єктивну думку опонента та носять рекомендаційний характер, не знижують загальної позитивної оцінки дисертаційної роботи і можуть слугувати предметом наукової дискусії під час її захисту.

Загальний висновок

Дисертаційна робота Харитоненка Романа Андрійовича «Оцінка впливу деградаційних процесів на продуктивність сільськогосподарських земель на регіональному рівні» є завершеним науковим дослідженням, виконаним самостійно автором на актуальну тему. Вона містить теоретико-методичні розробки та практичні пропозиції щодо здійснення ефективної оцінки впливу деградаційних процесів на продуктивність орних земель на регіональному рівні. Враховуючи актуальність, новизну, важливість одержаних автором наукових результатів, їх обґрунтованість та достовірність, а також значну практичну цінність сформульованих положень і висновків, дисертаційна робота Р. А. Харитоненка «Оцінка впливу деградаційних процесів на продуктивність сільськогосподарських земель на регіональному рівні» відповідає вимогам

МОН України, що пред'являються до дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук у відповідності з вимогами п.п. 9, 11, 12, 13 Порядком присудження наукових ступенів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567, що пред'являються до кандидатських дисертацій, а її автор заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.06 – економіка природокористування та охорони навколишнього середовища.

**Офіційний опонент,
кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник
лабораторії збалансованого
природокористування
Інституту агроекології і
природокористування НААН**

В. А. Чудовська

Підпис В. А. Чудовської засвідчую.

Вчений секретар ІАП НААН,

кандидат економічних наук

М. Я. Височанська